
БАБІЙ Н.Б.,
асистент, кафедра психології,
Кременецький обласний
гуманітарно-педагогічний
інститут ім. Тараса Шевченка,
м. Кременець

ПАРЕМІЇ ЯК ЗАСІБ ЗБАГАЧЕННЯ ТА АКТИВІЗАЦІЇ ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИХ УЯВЛЕНЬ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті окреслюється проблема виникнення першооснов етнічної самосвідомості та роль етнопсихологічних уявлень у цьому процесі. Розглядається вплив усної народної творчості (паремій) на збагачення та активізацію етнопсихологічних уявлень у дошкільному віці. Висвітлюється спроба експериментального з'ясування значення прислів'їв та приказок для нагромадження етнокультурного досвіду дошкільника, розвитку його етнічних почуттів та зародження поведінки, прийнятної для українського етносу.

Ключові слова: етнічна самосвідомість, етнопсихологічні уявлення, когнітивний, емотивний та конативний компоненти етнопсихологічних уявлень, особистість у дошкільному віці.

В статье очерчивается проблема возникновения первооснов этнического самосознания и роль этнопсихологических представлений в этом процессе. Рассматривается влияние устного народного творчества (паремий) на обогащение и активизацию этнопсихологических представлений в дошкольном возрасте. Освещается попытка экспериментального изучения значения пословиц и поговорок для накопления этнокультурного опыта дошкольника, развития его этнических чувств и зарождения поведения, приемлемого для украинского этноса.

Ключевые слова: этническое самосознание, этнопсихологические представления, когнитивный, эмотивный и конативный компоненты этнопсихологических представлений, личность в дошкольном возрасте.

The article reveals the importance of personality's ethnically conscious formation on the early stages of ontogeny. The problem of the ethnic identity fundamental principles nascence and the role of ethnic and psychological concepts in the process have been outlined. Preschool age as sensitive period for the psychological construct origin has been characterized. The influence of traditional culture means (folk paremias) on the enrichment and activation of ethnic and psychological notion in preschool age has been examined. The advisability of the best folk art examples using in the work with pre-school age children has been emphasized (in a broad sense, its conduces to their ethnicizing and in narrow sense it stimulates the development of intellection, speech and other mental processes). The oral traditional art using in the process of preschool age child's enculturation helps to strengthen the bond between the generations, updates the special importance of ethnic roots for the individual who is evolving. The conscious adult position in the process has been justified. The attempt of experimental clarifying of the value of proverbs and sayings in the accumulation of preschool age child's ethnic and cultural experience, his ethnic senses development and behavior origin, acceptable for the Ukrainian nation has been expounded. The prospects of the further scientific researches that are aimed at identifying the special features of the ethnic and psychological notions in early childhood and the clarifying of their influence on a child have been determined.

Key words: *ethnic identity, ethnical consciousness, specificity of representations, ethnopsychological representations, cognitive, affective and conative components, preschool child's personality.*

Постановка та актуальність наукової проблеми. На теренах сучасного українського освітнього простору все більшої ваги набуває проблема виховання підростаючого покоління в дусі патріотизму; в новому ракурсі постають питання формування етнічно свідомої особистості, починаючи з дитячих років. Основою цих процесів є виникнення в дітей уявлень про рідний край, його природне та предметне довкілля; людей, які його населяють, особливості їх діяльності; історичне минуле та сучасність; духовну й матеріальну культуру. Розвиток етнопсихологічних уявлень відбувається під впливом різних чинників, як цілеспрямованих, так і стихійних. При цьому далеко не

усі впливи сприятливі, наприклад, сучасна телевізійна продукція містить значний обсяг інформації, не те що безкорисної для етнізації підростаючого покоління, а й узагалі небезпечної для його психіки. Не зупиняючись на негативних аспектах, зазначимо, що в психологічній теорії та практиці, виходячи з вимог сучасності, мають інтенсифікуватися пошуки результативних шляхів забезпечення процесу формування етнопсихологічних уявлень у сенситивному для цього періоді – дошкільному дитинстві. Їх актуальність обумовлюється, в першу чергу, тим, що адекватність та достовірність, яскравість і достатня змістова наповненість окреслених уявлень слугуватимуть надійними підвалинами

складного психологічного конструкту – етнічної самосвідомості особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика етнічного в контексті психологічних досліджень знаходить різноаспектне висвітлення в роботах М. Боришевського, Б. Вяткіна, П. Гнатенка, В. Горбунової, К. Коростеліної, Л. Орбан-Лембрик, В. Павленко, М. Пірен, Г. Солдатової, Т. Стефаненко та ін. Ученими розробляються питання структури етнічної й національної свідомості та самосвідомості, обґрунтовуються чинники розвитку зазначених конструктів, з'ясовується роль досвіду дитинства у їх становленні, осмислюється значення для самореалізації особистості в майбутньому тощо. Різні вектори дослідження дитячих уявлень щодо етнічного проходять через науковий доробок: І. Газіної, Н. Зикової, О. Євмененко, В. Лаппо, І. Маякової, Н. Михальченко, Б. Салчак, О. Юденко. Дослідники з'ясовують умови освоєння дітьми етнічного світу, визначають особливості протікання цього процесу в середовищі сім'ї та у навчальних закладах. Дотичними до нашого дослідження є напрацювання М. Богомолової, Н. Виноградової, С. Козлової та Е. Суслової щодо проблеми патріотичного виховання в дошкільному віці як основи формування національної самосвідомості.

Міркування науковців сходяться у тому, що в дошкільні роки діти засвоюють певний обсяг інформації етнічного характеру, важливої в подальшому для ідентифікації зі своїм народом. Первинним у цьому плані є усвідомлення приналежності до малої батьківщини – міста чи села. Це питання порушувалось ще в роботах Ж. Піаже та М. Баретта, які в процесі етнічного самовизначення обґрунтовували роль символіки народу, його традицій і культури.

Важливого значення в освоєнні дитиною етнічного світу вчені надають засобам народної педагогіки. В. Павленко та С. Таглін, описуючи психофі-

зичний розвиток дитини в народних системах виховання, пояснюють етнічні відмінності у психіці як результат народної педагогіки. Зокрема, С. Таглін переконує, що розвитку етнічних форм сприйняття, мислення, вартісних орієнтацій, спілкування в роки дитинства сприяє засвоєння паремійного фонду рідної мови. Під його впливом, як вважає В. Юрченко, у дитини розширюється та поглиблюється семантичний простір «образу Я». Згідно міркувань ученого, матеріал паремій можна використовувати для того, щоб допомогти дитині інтегрувати переживання особистого досвіду, набутого в соціокультурному середовищі [6; 10].

На думку О. Вишневецького, дошкільний вік є відрізком життя, коли проростає «коріння» патріотизму. Це відбувається, зокрема, за рахунок участі дитини в сімейних обрядах, народних святах, а також через використання дорослими у спілкуванні пісень, казок, прислів'їв, приказок.

Як підкреслює К. Лупінович, засвоєння в дитинстві зразків народної творчості виступає важливою умовою попередження культурної маргіналізації особистості в подальші роки, коли розширяється межі її міжетнічного спілкування [9].

У цілому, огляд джерельної бази з окресленої проблематики дозволяє резюмувати, що освоєння народної культури в дитячі роки, в тому числі різних фольклорних жанрів, сприяє етнічному самоусвідомленню, збереженню етнічних цінностей та актуалізує зв'язок між поколіннями. Попри високу практичну значущість поставленого питання, в сучасних психологічних дослідженнях не приділена належна увага з'ясуванню комплексного впливу паремій на здобуття дошкільником етнокультурного досвіду, розвиток його етнічних почуттів та закладення основ етнічно прийнятної поведінки. Виходячи з цього, за мету у статті ми поставили: виявити роль окремих зразків паремійного фонду української мови в збагаченні

та активізації етнопсихологічних уявлень у дошкільному віці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Освоєння етнічного простору – складний та тривалий процес, у ході якого в дитини виникає широкий спектр уявлень. Ці уявлення зароджуються та розвиваються як за рахунок власного досвіду, так і опосередковано, виступаючи основою індивідуальної картини етнічного світу. Слушною в контексті зазначеного є думка С. Нечай, яка вважає, що центральні місця у цьому складному образі займають найбільш цінні для особистості елементи, а на периферію потрапляють менш важливі [5, 4].

Суб'єктивний характер образу етнічного світу визначається індивідуально-психологічними особливостями та виформовується під впливом різноманітних чинників, серед яких наразі сфокусуємо увагу на тих, що виступають кращими зразками виховного досвіду народу – пареміях.

Паремія, що в перекладі з грецької буквально означає «прислів'я», є видовим позначенням малих фольклорних жанрів. У переважній більшості пареміями називають прислів'я та приказки. Однак до їх числа також належать й інші малі жанри фольклорної прози: загадки, скоромовки, заклики, прикмети, примовки, а також прокляття (за Л. Волковою). Семантичне значення прислів'їв полягає у тому, що в них у художній формі виражено судження народу про життєві явища, різні аспекти дійсності. М. Грицай відмічає характерну ознаку прислів'їв – можливість передавати загальне в конкретному. Приказка є образним висловом, що характеризує людину та її вчинки, однак, на відміну від прислів'я, містить стислу думку, лише натяк на висновки, а не повне судження.

Варто наголосити на тому, що паремії сприяють процесу оволодіння рідною мовою, яка виступає не лише засобом спілкування – у ній закодована історія певного народу, його харак-

тер, синтезовано минуле й сучасність. Пронизуючи сімейно-родову структуру, мова проходить через взаємини поколінь – старшого і молодшого. За Л. Виготським, рідна, «материнська» мова є системою значень, вироблених соціумом, яка уможливило реконструювання ланцюга предків через традиції, фольклор.

Оволодіння рідною мовою в межах свого етносу відбувається природно і швидко. Оскільки в дошкільному віці дітям властива висока пізнавальна активність, допитливість, здатність до наслідування, вони миттєво переймають від дорослих нові, незвичні слова й фрази. Тому свідомі батьки, вихователі, авторитет яких у вказаному відрізку життя дитини є непохитним, мають зважати на цей факт і позитивно спрямовувати розвиток її мовлення. Доступним засобом у цьому процесі є усна народна творчість, зокрема, прислів'я та приказки. Використання паремій можливе і, як засвідчує аналіз літературних джерел та досвід власних спостережень, доцільне в роботі з дітьми дошкільного віку. Однак мова тут іде про його завершальний етап, коли рівень мислинневого та мовленнєвого розвитку уможливило розуміння дитиною та відтворення нею в спілкуванні з довколишніми згаданих вище мовних конструктів.

Задля висвітлення проблеми в емпіричному ракурсі, ми здійснили спробу з'ясувати роль паремій у збагаченні й активізації етнопсихологічних уявлень старших дошкільників. З цією метою нами було проведено діагностичну роботу, яка включала: бесіди з дітьми, спостереження за їх комунікативною діяльністю та створення ігрових ситуацій. Базою дослідження слугували дошкільні навчальні заклади м. Кременець Тернопільської області (№2, №3 та №5). Вибірка склала 68 дітей старшого дошкільного віку.

Під час спілкування з респондентами ми виявили низьку частоту використання дітьми паремій у власному мовленні, поодинокі випадки

чого траплялись зазвичай після занять українознавчої тематики, на яких приділялась увага цим фольклорним жанрам, або у спілкуванні з однолітками, в іграх («Не лізь поперед батька в пекло», «Кожен по собі судить» та деякі інші). Виходячи з цього, ми визначили критерії та показники, за якими виділили рівні сформованості уявлень дошкільників щодо паремійного фонду української мови.

При виокремленні критеріїв ми керувались структурою етнопсихологічних уявлень у дошкільному віці і, відповідно, виділили: когнітивний, емотивний та конативний критерії. Показники когнітивного критерію: обізнаність щодо паремій, розуміння їх сутності; емотивного критерію – оцінювальне ставлення по відношенню до використання паремій у мовленні, як власному, так і довколишніх; конативного критерію – особисте використання прислів'їв та приказок у спілкуванні.

Таким чином, до високого рівня сформованості уявлень щодо паремійного фонду української мови були віднесені дошкільники, які розуміють та достатньою, як для вказаного віку, мірою можуть пояснити сутність пропонує паремій (наприклад, «У дитини пальчик заболить, а в матері – серце», «Вік живи – вік учись», «Зробив діло – гуляй сміло», «Друзі пізнаються в біді», «Здоров'я – найдорожчий скарб»); виявляють інтерес до усної народної творчості; позитивно ставляться до використання прислів'їв та приказок у різних комунікативних ситуаціях; застосовують кілька паремій у спілкуванні без стимулювання з боку дорослого.

Середній рівень властивий респондентам, які розуміють словесне навантаження окремих прислів'їв та приказок; виявляють емоційно-оцінювальне ставлення, що коливається від позитивного, схвалювального до нейтрального; використовують паремії у взаєминах з іншими, однак потребують керівництва дорослого.

Низький рівень притаманний тим респондентам, які відчують труднощі в осмисленні змісту паремій; виявляють нейтральне ставлення до малих фольклорних жанрів; у власному мовленні паремій не використовують ні з власної ініціативи, ні за спонуканням дорослого.

У ході спостережень за комунікативною діяльністю дітей під час ігор, повсякденних занять та режимних процесів у ДНЗ; на основі аналізу результатів тематичних бесід та поведінки респондентів у штучно створених ситуаціях (які спонукали до використання паремій) ми визначили, що високий рівень сформованості уявлень дошкільників щодо паремійного фонду української мови становить 18%; середній – 45%; низький – 37% відповідно. Нами було відмічено, що дітям легшими для розуміння є паремії, які стосуються праці («Хочеш їсти калачі – не сиди на печі», «Стук-грюк, аби з рук»), здоров'я («Бережи одяг, поки новий, а здоров'я – поки молодий»). Додаткових пояснень потребували прислів'я та приказки щодо відносин («Дружба та братство – найбільше багатство», «З ким поведешся, від того й наберешся», «Згода будує, незгода – руйнує»), зокрема, дитячо-батьківських («При сонечку тепло, при матері добре», «Діти батька не вчать», «Хто батька-матір зневажає, той добра не знає») та ті, що мають патріотичний зміст («Дерево міцне корінням, людина – родом і народом», «За рідний край життя віддай», «Батьківщина всім матерям мати», «Всяка пташка своє гніздо знає»).

Це спонукало нас до розробки й реалізації напрямів роботи щодо підвищення рівнів сформованості досліджуваних уявлень у дошкільників. З цією метою за допомогою бесід і розповідей, побудованих на матеріалі паремій, дидактичних та сюжетно-рольових ігор, які спонукали дітей до активного застосування цих жанрів, ми прагнули збагатити їх етнокультурний досвід. Зазначимо, що тематика

Таблиця 1.

Рівні уявлень дошкільників щодо паремійного фонду рідної мови

Рівні	Діагностичний етап (%)	Контрольний етап (%)
високий	18	29
середній	45	56
низький	37	15

вказаних видів та форм роботи стосувалась різних сфер життя й діяльності, природи, праці, побуту, типових для українського етносу. Істотний вплив на розвиток етнічних почуттів дошкільників чинили свята та розваги, організовані спільно з їх родинами згідно з народним календарем. У збагаченні етнопсихологічних уявлень дітей результативними також виявились сімейні вікторини та змагання, що активізували використання паремій у мовленні як дітей, так і дорослих. Крім того, для батьків нами були розроблені практичні рекомендації щодо залучення дитини до культурної спадщини народу, актуальність чого обґрунтовувалась у ході психолого-просвітницьких бесід.

Результати повторної діагностики засвідчили позитивну динаміку в розвитку окресленого кола уявлень дошкільників, що дозволяє вважати паремії дієвим засобом у цьому аспекті (високий рівень зріс до 29%; середній – до 56%; низький істотно зменшився – до 15% від загальної кількості рес-

пондентів). Для зручності порівняння, отримані дані ми занесли в таблицю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Теоретичний аналіз літературних джерел дає підстави стверджувати, що в дошкільному дитинстві закладається основа суб'єктивної картини етнічного світу. Цілісність цього образу залежить від змістового наповнення, чіткості та адекватності етнопсихологічних уявлень, які виформовуються під впливом різноманітних чинників. У числі тих, що мають позитивне спрямування, чільне місце відводиться фольклору. Розглядаючи окремі його жанри – прислів'я та приказки (паремії), ми здійснили спробу емпіричним шляхом виявити їх значення у збагаченні та активізації етнопсихологічних уявлень дошкільників. Отримані результати наводять на думку про доцільність використання паремій з метою формування етнічно свідомої особистості та спонукають до продовження наукових пошуків в окресленому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боришевський М. Й. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості / Боришевський М. Й. – К.: АПН України, 2000. – 63 с.
2. Газіна І. О. Формування першооснов національної самосвідомості у дітей старшого дошкільного віку засобами української народної музики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 „Дошкільна педагогіка” / І. О. Газіна. – К., 2008. – 14 с.
3. Груша Л. О. Роль уявлень дитини про події життя та їх переживання людьми у процесі формування картини світу / Л. О. Груша // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – К., 2009. – С. 52-58.

4. Міщенко Н. І. Особливості процесів соціалізації та інкультурації дітей 5-7 років у різних етнічних групах / Н. І. Міщенко // Актуальні проблеми психології. Том 1.: Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2002, Ч. 4. – С. 45-50.
5. Нечай С. П. Психолого-педагогічний аналіз аудіального сприймання світу дитиною в онтогенезі / С. П. Нечай // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Зб. наук. праць. – Вип. 16. – Кн.3. – 2012. – С. 3-14.
6. Павленко В. М. Етнопсихологія [навч. посіб.] / В. М. Павленко, С. О. Таглін. – К.: Сфера, 1999. – 408 с.
7. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология / Т. Г. Стефаненко. – М. : ИП РАН, Академический Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – 320 с.
8. Сулова Э. К. Некоторые мысли о современном патриотическом воспитании дошкольников / Э. К. Сулова // Дет. сад от А до Я. – 2003. – №3. – С. 4-14.
9. Лупінович К. Дошкільний навчальний заклад і процеси формування етики та культури міжнаціонального спілкування / К. Лупінович [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.ukrdeti.com/2007/3_17_a2_2007.html
10. Юрченко В. І. Етнопсихологічні чинники формування «Образу-Я» особистості / В. І. Юрченко // Вісник психології і педагогіки. – Вип. 1 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.psyh.kiev.ua>